

УДК [398:394.014](477)

ВИНАЙДЕННЯ СЕМАНТИКИ ЕТНІЧНОГО: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Дана стаття присвячена трансформаціям семантики етнічної культури, що ініціюються сучасними акторами соціального простору. Такого роду трансформації переслідують різноманітні функції: пізнавальні, розважальні, ідеологічні. У статті описано типовий механізм подібних культурних «винайдень».

Ключові слова: семантика, традиційна культура, трансформація, фольклоризм, неоязичництво.

У просторі сучасної української масової культури, а також в тих її субкультурних відгалуженнях, які так чи інакше звертаються до традиційних форм, час від часу можна натрапити на явище *винайдення семантики етнічного*. На відміну від явища, описаного Е. Гобсбаумом та його колегами [5], винайдення самої традиції (форм та механізму їхньої передачі) тут не відбувається, однак етнічно маркованим елементам традиційної матеріальної чи духовної культури надаються / приписуються нові, невластиві для них раніше значення.

Можливість даного явища зумовлюється специфікою самої традиційної культури – варіативністю й підвищеною семіотичністю її текстів та предметів. У зв'язку з цим бажання їх «декодувати», «розшифрувати» виникає не тільки у науковців та спеціалістів, однак і у численних непрофесійних реконструкторів (описуване явище часто подається саме як «семантична реконструкція»).

Гарним прикладом цього може слугувати книга В. Підгірняка (архітектора за фахом, підприємця в галузі нерухомості) «Текстова вишивка. Бродівське письмо» [14]. В ній символічний код схематизованої вишивки подається як «зашифрована абетка», якою можна успішно «писати» слова, цифри, зазначати фази місяця та сузір'я, місяці та пори року, дні тижня. Автор претендує на те, що вміє «читати» візерунковий код традиційних вишиванок, і навіть пропонує методику складання візерункових «текстів». Варто зазначити, що відскановані фрагменти даної книги поширюються передовсім в мережі Інтернет, де позбуваються вказівок на авторство, відтак стають анонімними текстами, що здатні легко сприйматися й відтворюватися масовою свідомістю.

В окремих випадках винайдення семантики може бути суто продуктом Інтернет-фольклору (як сукупності фольклорних форм, що існують та розповсюджуються переважно або виключно в мережі [1]). Так, у російськомовних соціальних мережах поширюється низка графічно-текстових (текст + картинка) файлів для жартівливого тесту «Кто какая нечисть по знаку зодиака?». В якості варіантів представлені персонажі слов'янської демонології

та фольклору (лісовик, водяник, русалка, Баба-Яга, Соловей-Розбійник тощо) зі схематичними описами «характерів», адаптованих до реалій сучасного життя. В даному випадку функції винайдення семантики зводиться виключно до розважальної.

Більш серйозними і, можливо, ширшими за охопленням аудиторії є винайдення семантики, що трапляються у (псевдо)документальних фільмах, пов'язаних із конструюванням національної пам'яті та етногенетичних міфів. Особливо багатим на такі практики є авторський фільм С. Марченка «Відгомін забутого неба» (1998 р.) [4], де веснянка «А ми просо сіяли» порівнюється з «акустичною обробкою зерна», а також приділяється увага розбудові семантичних зв'язків у трикутнику «Чумацький шлях (назва сузір'я) – народна астрономія – чумацькі промисли». Індивідуально-авторський характер винайдення тут аж ніяк не ламає перспективи (попередні приклади, зрештою, теж мають конкретних авторів), адже пройшовши крізь масову свідомість аудиторії, новоутворені значення здатні лишитися в ній в якості структурних елементів. Такі наслідки, наприклад, мали фільми проекту «У пошуках істини», створені телеканалом СТБ. Окремі випуски у напівдокументальному стилі розбудовували міфи довкола української національної символіки, сюжетів національної історії, а також пропонували «сенсаційний» перегляд семантики деяких елементів традиційної культури (серія «Магічні таємниці Великодня» [12]). Соціологічно виміряти вплив даних медіапрактик досить важко, однак автору статті неодноразово доводилось чути від різних людей судження, явно чи побічно навіяні ними (напр., про «правильність» національного прапора саме із жовтою стрічкою нагорі).

Винайдення семантики етнічного близьке до явища «вторинної міфологізації» або, точніше, «вторинної фольклоризації», хоча обидві вони можуть стосуватися не тільки сфери етнічного [8; 16]. Механізм винайдення виявляється схожим на той, що працює в народно-етимологічних практиках: реалії та форми традиційної культури для сучасних реконструкторів є екстерналізованими,

«чужими» (навіть якщо свідомо сприймаються як спадщина «свої» культури), відтак їх необхідно адаптувати до сучасних умов, «розшифрувати» близькою та зрозумілою мовою, відповідно до прийнятної системи уявлень (звідси, вочевидь, і бажання пояснити обрядові та ігрові форми науково-обґрунтованою прагматикою). Головним тут є шлях елементів, що піддаються семантичній обробці: з фольклорно-масової свідомості – до екстерналізованих джерел інформації, а звідти – знову до усного чи анонімно-віртуального побутування. На межі другого і третього етапів елементи зазвичай і набувають нових значень.

Яскравий приклад цього явища, занотований в Олевському районі Житомирської області ще в 1984 р., наводять О.В.Белова та В. Я. Петрухін: «Купало – бог молока. Як весну зустрічають, тоже старому богу кланяюца, не Ісусу Христу» [2, с. 39]. Автори припускають, що дане судження сформувалось у інформанта під впливом «популярної літератури». Купайло, первинно фольклорний персонаж, персоніфікація літнього свята, потрапивши до радянської науково-популярної літератури, знову повернувся до фольклорної свідомості у явно видозміненому значенні.

Цілком можливо, є сенс стверджувати, що семантика етнічного починає винаходитись кожного разу, коли традиційне пояснення, що передається усним шляхом, забувається або вихолощується. У наведених нами прикладах має місце і забуття традиційних пояснень, і первинна відсутність досвіду етнічної традиції у «винахідників», котрі часто є особами, успішно соціалізованими в деєтнізованому просторі індустріального чи постіндустріального суспільства. Принагідно до цього можна згадати зауваження Е. Гобсбаума: «поява рухів, “традиціоналістських” чи ще якихось, на захист чи відродження традицій указує на розрив [у наступності = успадкуванні]» [5, с. 18].

Дещо інші функції має винайдення семантики етнічного у практиках такого специфічного руху, як неоязичництво. На пострадянському просторі існує певна література, присвячена конструюванню історичних міфів неоязичниками [17; 18], однак

вкрай мало присвячено особливостям функціонування та переосмисленню елементів традиційної культури в їхніх практиках. Раніше нам доводилось писати про те, як українські неоязичники актуалізують етнічне у різних напрямках мистецтва їхньої субкультури [10]. Сам механізм тут є аналогічним попереднім прикладам, за винятком тих випадків, коли неоязичники намагаються використовувати фрагментарні етнічні практики, дійсно успадковані ними від старших поколінь, - переосмислюючи їх при цьому або відтворюючи за звичаєм.

Торкнемося практик винайдення семантики у неоязичницькій календарній обрядовості. Вибір даного циклу зумовлений тим, що він є найбільш розробленим в усіх діючих на території сучасної України неоязичницьких течіях, відтак може бути найбільш показовим і в аналітичних цілях.

Передовсім, один із апіорних засновків неоязичницької календарної обрядовості полягає в уявленні, що за кожним крупним народно-християнським святом, а іноді – і за окремими днями календаря (напр., Зосима Бджільника, Герасима Шпаківника та ін.) «приховуються» оригінальні язичницькі свята. Теоретики неоязичництва приділяють неабияку увагу віднайденню «первинних змістів» кожного з них, намагаючись побачити аналогії між християнськими святами, яким присвячено той чи інший день, закріпленою за ним народною обрядовістю і образом язичницького бога чи богині, відомості про яких дійшли у джерелах. Прикладом тут може слугувати стаття Г. С. Лозко, присвячена реконструкції образу Сварога, в якій вона обстоює зв'язок між ним і двома днями, присвяченим Кузьмі та Дем'яну [11]. Крім того, за різними ознаками неоязичники намагаються визначити «покровителя» кожного місяця, дня тижня й окремих періодів року (виділяється «Велесові святки» перед народно-християнським днем св. Власія [7], «Перунів тиждень» перед днем св. Іллі тощо).

У вказаному напрямку переосмислюються більшість народних обрядів, засвідчених у традиційній календарній обрядовості: колядки присвячуються Божичу («новонародженому» сонцю) або

Дажбогу, заклання бика під час «іллінських» братчин розцінюється як жертвопринесення Перуну (щоправда, таких заклань, що здійснювалися б самими неоязичниками, не зафіксовано), обдаровування дітей у день св. Миколи пов'язується із функціями Велеса як «загальнонародного покровителя» [3].

Тут варто згадати, що багато етнографів та фольклористів ще з ХІХ ст. визнають відносини «взаємозаміщення» між язичницькими богами і народно-християнськими святими. Враховуючи саму можливість цього, картина семантичних трансформацій ускладнюється. На наш погляд, недостатньо представляти її у вигляді «діалогу культур» між язичництвом та християнством [6], адже неоязичницькі образи богів, вочевидь, відрізняються від дохристиянських. Крім того, святий, який «перебирав» на себе функції певного божества, міг мати і свої власні, і саме вони можуть переноситись на «реконструйований» образ першого. З іншого боку, функції божества могли бути перейняті кількома святими і, навпаки, функції кількох божеств – одним святим. Деякі представники неоязичництва усвідомлюють складність цієї картини, тому виступають проти жорсткої прив'язки власної календарної обрядовості до народно-християнського календаря [13].

Наведемо один курйозний випадок, пов'язаний із винайденням семантики етнічного неоязичниками. Етнографи ХІХ – початку ХХ ст. залишили відомості про «Рахманський Великдень» на четвертий тиждень після Пасхи, обряд відправлення шкарлупи великодніх яєць «до рахманів». Словник Б. Грінченка визначає поняття «рахман» у традиційному фольклорі українців як «жителя міфічної місцевості, праведного християнина» [15]. Неоязичники природно «побачили» у цьому вказівку на індійську варну брахманів, а сам обряд витракували як той, що зберігає пам'ять про розділення пра-індоевропейської спільноти (відповідно до «курганної гіпотези» М.Гімбутас, за якою прабатьківщина індоевропейців охоплює частину території України) [9]. На жаль, нам не траплялась література, присвячена генезису образу рахманів в українському фольклорі. Було б вельми цікаво, якщо б вияви-

лось, що він дійсно пов'язаний із уривочними відомостями про індійських брахманів, які потрапили до фольклорної свідомості за посередництва культури середньовічних книжників [пор.: 2, с. 57-66].

Що ж стосується функцій даного явища в українському неоязичництві, то вони, на наш погляд, полягають у розбудові «картини світу» неоязичників: нова семантика допомагає заповнити «білі плями» в їхніх уявленнях про слов'янську традиційну культуру, забезпечити цілісність і зв'язність світогляду, а також впровадити до нього нові сенси, які краще задовільняють ідентичність неоязичників.

Отже, можемо зробити висновок, що явище винайдення семантики етнічного присутнє в просторі етнокультурних практик сучасної України. Критичний аналіз його різновидів дозволяє виділити функції, які кожен з них виконує. Передовсім, це наївно-пізнавальна функція – спроби без належної компетенції «розшифрувати» символічні коди традиційної культури; розважальна та ідеологічна функції також фігурують серед мотивів маніпуляцій із семантикою елементів традиційної культури. Ми запропонували одне з можливих пояснень механізму такого роду винайдень. Додатково проблематизує це явище наявність комерційного попиту на деякі його різновиди, що успішно підхоплюється ЗМІ. На наш погляд, найбільш адекватною стосовно даного явища є виважена позиція, за якої оцінка дається кожному конкретному прояву відповідно до впливу, що він справляє або може справити на уявлення загалу про традиційну культуру (деформує, спотворює або ж, навпаки, популяризує її).

Список використаної літератури та джерел

1. Алексеевский М. Д. Интернет в фольклоре или фольклор в Интернете? (Современная фольклористика и виртуальная реальность) // От Конгресса к Конгрессу. Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов.

- Сб. материалов. – М., 2010. – С. 151-166.
2. Белова О. В., Петрухин В. Я. Фольклор и книжность. Миф и исторические реалии. – М., 2008. – 263 с.
 3. Велес (Микола, Дід Мороз) [Електронний ресурс] / Руське православне коло [сайт]. – URL: <http://svit.in.ua/prg/12p2.htm>(дата звернення: 09.11.2015).
 4. Відгомін забутого неба [Електронний ресурс] / YouTube [сайт]. – URL:<https://www.youtube.com/watch?v=XIUOqrvxr4w> дата звернення: 09.11.2015).
 5. Винайдення традиції / Ред. Е. Гобсбаум і Т. Рейнджер. – К., 2010. – 464 с.
 6. Зражевський С.М. Неоязичництво як феномен релігійної культури ХХ-ХХІ ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Історичне релігієзнавство». – 2012. – Вип. 6. – С. 171-179.
 7. Коло Года: Родноверческие святодни в сравнении с «православными» праздниками эпохи двоеверия [Електронний ресурс] / Велесов круг [сайт]. – URL:<http://www.velesovkrug.ru/novosti/novost-2.html> (дата звернення: 09.11.2015).
 8. Королёва С. Ю. Ещё раз о мифе в литературе: проблемы анализа художественного мифологизма // Славянская традиционная культура и современный мир. – Вып. 14. Комплексные исследования традиционной культуры в постсоветский период: Сб. научных статей. – М., 2011. – С. 205-228.
 9. Креслав В. 16 квітня – Рахманський Великдень. Права середа [Електронний ресурс] / Рідна Віра Русинів-Українців [сайт]. – URL:<http://ridnavira.org/index.php/9-bez-kategoriji/667-24-kvitnya-rakhmanskyu-velykden>(дата звернення: 09.11.2015).
 10. Кузнецов В. А. Актуалізація етнічного у мистецтві субкультури українського неоязичництва // Тези Міжнародної наукової конференції «Міжнародний діалог

- слов'янських спільнот Центральної і Східної Європи». – Київ, 2012. – С. 208-209.
11. Лозко Г. С. Культ Сварога у слов'ян // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – Житомир, 2009. – № 3. – С. 47-55.
 12. Магические тайны Пасхи [Електронний ресурс] / YouTube [сайт]. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GAqDuX82Fr4> дата звернення: 09.11.2015).
 13. Озёрский С., Будаи, Курганский М. Годовое Коло славянский святодней (опыт реконструкции) [Електронний ресурс] / Кривичи. Славянское язычество Смоленска [сайт]. – URL: <http://www.krivichi.org/zhrec/slavyanskiy-kalendar.html> (дата звернення: 09.11.2015).
 14. Підгірняк В. П. Текстова вишивка. Бродівське письмо. – К., 2008. – 36 с.
 15. Рахман [Електронний ресурс] / Словник української мови за редакції Б. Д. Грінченка [сайт]. – URL: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/50545-rakhman.html> (дата звернення: 09.11.2015).
 16. Строганов М. В. «Песня Верещагина» и современная фольклорная традиция // Славянская традиционная культура и современный мир. – Вып. 14. Комплексные исследования традиционной культуры в постсоветский период: Сб. научных статей. – М., 2011. – С. 312-329.
 17. Шиженский Р. В. Неоязыческий миф о князе Владимире // Вестник Бурятского государственного университета. – 2009. № 6. – С. 250-256.
 18. Шнирельман В. А. Аркаим: археология, эзотерический туризм и национальная идея // Антропологический форум. – СПб., 2011. – № 14. – С. 133-167.

ИЗОБРЕТЕНИЕ СЕМАТНИКИ ЭТНИЧЕСКОГО: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Данная статья посвящена трансформациям семантики этнической культуры, инициируемым современными акторами социального пространства. Такого рода трансформации преследуют различные функции: познавательные, развлекательные, идеологические. В статье описан типичный механизм подобных культурных «изобретений».

Ключевые слова: семантика, традиционная культура, трансформация, фольклоризм, неоязычество.

Dolgochub V.

THE INVENTION OF THE ETHNIC CULTURE SEMANTICS: FORMULATION OF THE PROBLEM

This article is devoted to the ethnic culture semantics transformations that are initiated by modern social actors. These transformations perform different functions: cognitive, entertainment, ideological. In the article the typical way of such cultural “inventions” are described.

Keywords: semantics, traditional culture, transformations, folklorism, Neopaganism.